

Taalkundige onderbouwing voor docenten van het lespakket Pragmatiek

In dit bestand zal ik de wetenschappelijke onderbouwing van de lessenreeks Pragmatiek bespreken. Over het algemeen is de reeks gebaseerd op wat ook wel de *sturende kracht* van taal wordt genoemd. Ronny Bogaart (2015) gaat hier uitgebreid op in, in zijn boek 'Een sprinter is een stoptrein zonder wc. De sturende kracht van taal'. Volgens Bogaart (2015) is taal nooit neutraal. De werkelijkheid kan op meerdere manieren gepresenteerd worden en ook op meerdere manieren geïnterpreteerd. Een luisteraar kan op deze manier door taal beïnvloed worden, ofwel 'gestuurd worden'. In deze lessenreeks worden drie deelthema's van de pragmatiek besproken. In de eerste les wordt ingegaan op het verschil tussen betekenis en bedoeling, in de tweede les worden de coöperatieprincipes van Grice besproken en in de derde les het begrip *framing*.

Les 1 – Betekenis en bedoeling

De lessenreeks begint met een les over het verschil tussen betekenis en bedoeling, ofwel het verschil tussen semantiek en pragmatiek. Semantiek is de studie van de betekenis van taal die geen relatie heeft met de context, ook wel de formele studie van linguïstische betekenis. De pragmatiek houdt zich bezig met contextafhankelijke betekenissen (Chapman, 2011). Volgens Chapman (2011) begint de pragmatiek ook pas interessant te worden wanneer taal bestudeerd kan worden in relatie met de context waarin het geproduceerd wordt. De hoofdvraag van de pragmatiek is: hoe wordt taal gebruikt. Door deze vraag te stellen leren we implicaties of suggesties begrijpen. Bij implicaties en suggesties is namelijk de letterlijke betekenis (semantiek) niet altijd het zelfde als de bedoeling ervan (pragmatiek) (Chapman, 2011). Bogaart (2015) geeft een voorbeeld in zijn boek waarin het verschil tussen bedoeling en betekenis leidt tot een verkeerd antwoord. Het voorbeeld luidt als volgt:

Weet u wanneer deze boerderij gebouwd is?

Deze vraag werd gesteld in een speurtocht. Op de boerderij waar het groepje voorstaat staat duidelijk een jaartal. Het groepje vult dan ook het jaartal in op het antwoordblad. Het antwoord bleek echter fout. Volgens de organisatie had het antwoord: 'ja' moeten zijn. Dit antwoord is het semantische antwoord op de vraag. Het pragmatische antwoord is het jaartal. Het komt niet vaak voor dat de letterlijke betekenis het antwoord is. Op deze vraag, of op een soortelijke, wil de spreker of schrijver ook in de meeste gevallen het pragmatische antwoord, ofwel het jaartal. Dit is dus een uitzonderlijke situatie: in de praktijk stemmen mensen hun

taalgebruik af op wat er voor de ander toe doet (Janssen, 2013).

Er is nog een situatie waarin niet gezegd wordt wat er eigenlijk wordt bedoeld. Dit is ironie. Het is zelfs de definitie van ironie: ‘het ene zeggen en het andere bedoelen’ (Jensma, 2002). Iemand kan bijvoorbeeld zeggen: ‘Lekker weertje is het vandaag’, terwijl het pijpenstelen regent. In dit geval is de uitspraak ironisch bedoeld.

In de lessenreeks zal vooral de letterlijke betekenis van vragen aan bod komen. Bijvoorbeeld: Kan je mij misschien het zout aangeven? Waarop het gewenste antwoord is dat het zout aangegeven wordt, en het letterlijke antwoord: ‘ja’. Het doel is dat leerlingen gaan inzien dat taal twee kanten heeft: de semantische kant en de pragmatische kant. Op deze manier wordt de leerling inzicht geboden in hoe taal werkt. Aan de andere kant komt ook ironie uitgebreid aan bod. Bij ironie wordt er ook wat anders gezegd dan dat er bedoeld wordt, maar dan doet de taalgebruiker dit met opzet. De leerling ziet hiermee in dat met taal dus opzettelijk iets anders gezegd kan worden dan bedoeld. Tot slot leert de leerling deze situaties van taalgebruik herkennen.

De huiswerkopdracht sluit aan bij de leerdoelen van het onderdeel *spreken* in het middelbaar onderwijs. De leerlingen moeten een korte presentatie kunnen houden over een eigen gevonden voorbeeld waarbij er sprake is van een verschil tussen de letterlijke betekenis en de bedoeling. Hiermee verbeteren ze hun spreekvaardigheid en presentatievaardigheid.

Les 2 – Coöperatieprincipes van Grice

Het onderwerp van de tweede les is coöperatie. Tijdens deze les leren de leerlingen hoe taalgebruikers elkaar kunnen begrijpen. Een wetenschapper die uitgebreid op coöperatie en pragmatiek is ingegaan is Grice (1975). Hij focust zich op twee kanten van taal. Enerzijds is dat ‘wat is er gezegd’ (truth-conditioneel) en anderzijds is dat ‘wat betekent het’ (implicatuur). Een voorbeeld van een conventionele implicatuur volgt hieronder.

1) *Annabel is arm, maar ze is eerlijk*

2) *Annabel is arm en ze is eerlijk*

Grice (1975) beschrijft dat wat er gezegd wordt hetzelfde is. Allebei de uitspraken zijn waar. De tweede zin roept echter nog een extra betekenis op. De tweede zin impliceert dat je verrast bent dat Annabel tegelijkertijd arm en eerlijk tegelijk kan zijn. Terwijl dat bij de eerste zin niet leidt tot een verrassing. De vraag is hoe het komt dat deze interpretatie naast de letterlijke interpretatie erbij komt? Chapman (2011) beschrijft dit afhangt van principes van hoe mensen

een taal gebruiken. Daarnaast is de interpretatie afhankelijk van de context waarin de tekst uitgesproken of geschreven wordt. Grice (1975) vat dit samen als *coöperatief principe*. Dit principe richt zich op datgene wat de algemene communicatieve interactie tussen mensen beschrijft (Chapman, 2011).

Grice (1975) beschrijft dit principe aan de hand van gesprekken. Hij schrijft dat gesprekken niet bestaan uit achter elkaar volgende losse opmerkingen. Het zijn 'op *samenwerking* berustende ondernemingen en iedere deelnemer herkent er in zekere mate een gemeenschappelijk doel of reeks doelen in of tenminste een door beide partijen aanvaarde richting' (Grice, 1975). Vervolgens stelt Grice (1975) vier regels op (*maximes*) waarvan verwacht wordt dat mensen zich hieraan houden wanneer zij een gesprek voeren. Dit zijn de vier maximes:

- 1) Maxime van kwantiteit
- 2) Maxime van kwaliteit
- 3) Maxime van relatie
- 4) Maxime van stijl

De maxime van kwantiteit gaat over de hoeveelheid informatie die de spreker overbrengt. De algemene regels hierbij zijn dat de spreker enerzijds zoveel informatie moet geven die nodig is om de spreker te kunnen begrijpen, anderzijds mag er niet meer informatie gegeven worden dan nodig is.

De tweede maxime gaat over de inhoud van een uitspraak. Ook hier horen een tweetal regels bij. Ten eerste mag een spreker niets zeggen waarvan hij of zij van gelooft dat het niet waar is. Ten tweede mag de spreker ook niks zeggen waarvan hij niet voldoende bewijs van heeft.

De derde maxime heeft maar één regel: 'wees relevant'. Deze regel brengt echter wel wat moeilijkheden met zich mee. De vraag is wanneer iets relevant is. Dat kan in het verloop van een gesprek veranderen. Er zijn echter ook uitspraken die echt niet relevant zijn. Bijvoorbeeld als Sam vraagt: 'Ga je mee zwemmen vanmiddag' en Mick antwoordt: 'Mijn gitaar is blauw', dan is het antwoord van Mick niet relevant en dus volgens Grice ook niet coöperatief.

De laatste maxime gaat de manier waarop iemand iets zegt. Het is hierbij belangrijk dat een spreker duidelijk is in wat hij of zij zegt. Dubbelzinnigheden moeten vermeden worden en onduidelijke verwarrende uitspraken ook.

De principes van Grice worden in de les besproken aan de hand van een spel dat aan het begin van de les gespeeld wordt. De leerlingen moeten tijdens dat spel met elkaar samenwerken om elkaar te begrijpen. Het is de bedoeling dat de ene leerling de andere leerling begrijpt door zich aan de maxims van Grice te houden. Op deze manier leren de leerlingen enerzijds iets over de taalkunde en anderzijds zijn ze actief bezig met hun spreekvaardigheid te verbeteren, doordat ze leren hoe ze goed met elkaar moeten communiceren. Daar helpt het spel bij.

Les 3 – Framing

Het laatste onderwerp dat binnen deze lessenreeks wordt besproken is *framing*. *Framing* houdt in dat taal de manier waarop we naar de werkelijkheid kijken beïnvloedt (de Bruijn, 2011). Het idee achter deze les is dat leerlingen leren dat taal nooit neutraal is, maar dat er altijd vanuit een bepaald perspectief naar de werkelijkheid wordt gekeken. Bogaart (2015) beschrijft dat ieder woord dat gebruikt wordt een bepaalde keuze is, want op dat moment had de spreker namelijk ook voor een ander woord kunnen kiezen. Met behulp van vier verschillende formuleringen laat Bogaart (2015) zien dat een zin vier keer dezelfde betekenis kan hebben, maar toch op iets heel anders aanstuurt. Dit zijn de voorbeelden:

- 1) Sterke drank is niet schadelijker voor je gezondheid dan bier of wijn!
- 2) Sterke drank is even schadelijk voor je gezondheid als bier of wijn!
- 3) Bier en wijn zijn even schadelijk voor je gezondheid als sterke drank!
- 4) Bier en wijn zijn niet minder schadelijk dan sterke drank!

Deze zinnen zijn inhoudelijk dus allemaal hetzelfde. Alleen ze sturen allemaal in een andere richting. Het eerste voorbeeld suggereert dat het niet uitmaakt wat je drinkt, als je toch al drinkt. Dan kun je net zo goed sterke drank nemen, want dat is niet schadelijker. De andere drie zinnen sturen juist meer op de betekenis dat alcohol schadelijk is en dat je het beter niet kan drinken. Dit laat dus zien dat de lezer of luisteraar in een bepaalde richting gestuurd kan worden door het taalgebruik van de spreker of schrijver.

Met behulp van taal kan iemand ook positief of negatief gestuurd worden. Dit heet ook wel *positive framing* en *negative framing*. Zo kan je zeggen: ‘dit programma heeft een kijkcijferaantal van bijna een miljoen’ of: ‘nog geen miljoen mensen keken naar dit programma’. Hoewel deze zinnen dezelfde betekenis hebben, lijkt het in het eerste geval alsof

er meer kijkers waren. De eerste zin is positief geframed en de tweede zin negatief geframed (Bogaart, 2015). Een ander voorbeeld is de vertraging van de trein (Bogaart, 2015). De NS kan bij vertraging omroepen: 'De trein naar Leiden heeft 5 minuten vertraging', maar ze kunnen ook zeggen: 'De trein naar Leiden vertrekt over 5 minuten'. In het tweede geval wordt de nadruk gelegd op wat er wel gebeurt (namelijk vertrekken), in plaats van op wat er niet gebeurt (vertraging, dus niet vertrekken). De eerste zin is dus positief geframed en de tweede zin negatief.

Daarnaast wordt *framing* in de les besproken aan de hand van *taal* en *associatie*. Bepaalde woorden roepen bij mensen associaties op. De Bruijn (2011) haalt bijvoorbeeld een onderzoek aan waarbij twee groepen mensen hetzelfde filmpje van een botsing te zien kregen. Aan de ene groep wordt gevraagd 'hoe hard botsen de auto's op elkaar?' en bij de andere groep is de vraag: 'hoe hard knallen de auto's op elkaar?'. Het blijkt dat in de tweede groep veel hogere snelheden worden aangegeven dan in de eerste groep. Blijkbaar heeft 'knallen' dus de associatie met hard rijden en heeft 'botsing' dit minder. In de les wordt ingegaan op scheldwoorden. In de les gaan de leerlingen een debat voeren over het woord *pannenkoek*. Bij dit woord kunnen positieve en negatieve associaties opgeroepen worden. Zo is een pannenkoek lekker en daarom zou het geen negatief woord zijn. Een pannenkoek kan echter ook als slap rondje gezien worden, dan is het woord wel negatief. Het is de bedoeling dat de leerlingen argumenten verzinnen waarom een pannenkoek als scheldwoord gebruikt kan worden aan de hand van eigenschappen van een pannenkoek. De leraar kan de groep *voor* pannenkoek als scheldwoord helpen door aan te dragen dat het woord binnen de context bekeken moet worden.

De leerlingen leren in deze les dus dat taal nooit neutraal is. Taal roept altijd bepaalde associaties op. Deze kunnen positief zijn of negatief. Leerlingen kunnen beargumenteren aan het eind van de les waarom een woord als pannenkoek binnen bepaalde situaties een scheldwoord is en in andere situaties niet. Daarnaast sluit deze les aan op de spreekvaardigheid van de leerlingen doordat ze nadenken over bepaalde uitingen. Zij weten dat als zij dus iets beschrijven dat taal gekleurd is en dat zij de beschrijving dus ook op een andere manier kunnen geven. Daarnaast leren zij argumenten te verzinnen en naar voren te brengen in een debat.

Literatuurlijst:

Boogaart, R. (2015). *Een sprinter is een stoptrein zonder wc: de sturende kracht van taal.*
Amsterdam University Press

- de Bruijn, H. (2014).** *Framing: over macht van taal in de politiek.* Atlas Contact.
- Chapman, S. (2011).** *Pragmatics.* Palgrave Macmillan: Basingstoke ect.
- Grice, H. P. (1975).** *Logic and conversation.* 1975, 41-58.
- Janssen, T. (2013).** *Taal in Gebruik.* Leiden: Universiteit Leiden
- Jensma, G. (2002).** *Geen Fries spot met zijn land. Nationalisme, ironie en het Oera Linda boek'. In: Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden, 117(3).*